

• Col·lecció d'Humanitats – 1 •

Don Juan Bayarte Calasanz y Ávalos (1622-1689)

Un governador de la Ribagorça
a la Mediterrània de Carles II

ANTONIO ESPINO LÓPEZ

2009

Director de les Monografies Ripacurtia:

Oscar Jané

Director de la col·lecció d'Humanitats:

Carles Barrull

Consell Editorial de la col·lecció:

José Ángel Bergua

Joan Josep Busqueta

Esteban Sarasa

Josep M. Solé i Sabaté

Primera edició: febrer del 2009

© del text: Antonio Espino López

© d'aquesta edició: 2009, Centre d'Estudis Ribagorçans

Edita:

Centre d'Estudis Ribagorçans
C. Senyors d'Entença, 1 • 22580 Benavarri
C. Suix, 16 baixos • 25520 El Pont de Suert
info@cerib.org
www.cerib.org / www.cerib.blogspot.com

Traducció a càrrec de Mercè Comas Lamarca

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Arts Gràfiques Requesens

ISSN: 978-84-9791-436-9

Dipòsit legal: T-281-2009

Editat amb la col·laboració de:

INSTITUTO DE ESTUDIOS
ALTOARAGONESSES
Diputació de Huesca

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

INSTITUT
D'ESTUDIS
EIVISSENS

Institut
d'Estudis Baleàrics

INSTITUT
D'ESTUDIS
IL·LERDENCS
CONSELL INSULAR DE MENORCA

INSTITUT
D'ESTUDIS
IL·LERDENCS
Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Índex

INTRODUCCIÓ	5
1. PRIMERES AVENTURES, PRIMERS CÀRRECS	11
2. DON JUAN BAYARTE, GOVERNADOR DE MENORCA (1664-1671)	21
Menorca a la segona meitat del segle XVII	21
Un sexenni a Menorca.....	23
Dificultats polítiques.....	32
3. LA PUGNA PER LA NOVA ARTILLERIA (1671-1682).....	43
A la recerca d'un destí: Madrid (1671-1676).....	43
Les propostes arquitectòniques de Juan Bayarte.....	47
L'estada a Nàpols (1676-1680) i les disquisicions artillers	54
Primeres decepcions	63
La soledat napolitana de Juan Bayarte	71
L'interès del duc de Bournonville	77
L'amistat amb el duc de Bournonville.....	85

4. LLUNY DEL MUNDANAL SOROLL. EL SEGON GOVERN MENORQUÍ DE JUAN BAYARTE (1681-1684)	93
L'amistat amb Don Manuel de Sentmenat.....	94
El perill de l'armada de França i les defenses de Ciutadella	100
L'acomiadament de Menorca.....	115
5. PROSPERANT? DON JUAN BAYARTE I EL GOVERN D'EIVISSA (1684-1689) ...	119
Eivissa a la segona meitat del segle XVII.....	119
L'inici del difícil govern de Juan Bayarte.....	122
La situació militar	123
La necessitat d'una reforma política.....	130
Dificultats frumentàries a Eivissa.....	139
El govern interí de Pedro Bayarte	144
Epíleg. L'herència de Juan Bayarte: el govern eivissenc de Pedro Bayarte y Bardají (1689-1691).....	154
6. LA SAL D'EIVISSA I EL GOVERN ECONÒMIC DE JUAN BAYARTE	167
La nova gestió de la sal eivissenca	169
Don Juan Bayarte i la sal d'Eivissa.....	173
El negoci de la sal i la política eivissenca.....	178
Les primeres millores.....	187
Les Noves Ordenances	189
Els anys de Pedro Bayarte.....	195
7. JUAN BAYARTE, TRACTADISTA I INTEL·LECTUAL.....	199
Les <i>Novedades ancianas</i> , de Juan Bayarte.....	210
8. CONCLUSIONS	217
FONTS I BIBLIOGRAFIA	223

Introducció

La biografia en tant que gènere històric, o com a forma de redacció històrica, no sempre ha gaudit, com en els últims anys, d'una gran popularitat entre els historiadors. Com a mínim des de la dècada de 1950, i com li va passar a la Història Política, per no dir la Història Militar —que ni tan sols havia evolucionat que ja es convertí en Història de la Guerra—, el gènere biogràfic va ser clarament menyspreat i relegat a un segon pla per les tendències historiogràfiques dominants: l'escola francesa dels *Annales*, l'escola marxista i l'estructuralista. Totes, i encara més la història quantitativa o serial, s'interessaven per les estructures, els grups o forces socials i per les institucions, però mai per l'individu. Van significar el triomf dels subjectes col·lectius. Havia passat l'època de l'estudi exclusiu dels grans fets, dels grans homes o de les grans batalles.¹ Però no hi ha res perdurable.

A principis de la dècada de 1990 es va dir que, des d'aquell moment, s'havia obert una nova edat de la biografia, realitat estretament relacionada amb la tornada del relat, amb la recuperació de la narració.² Aquest retorn del subjecte

¹ Amores Carredano, Juan B.: «La biografía histórica en la historiografía americanista de los últimos veinticinco años», *Chronica Nova*, núm. 32, Universitat de Granada, 2006, p. 95-120, esp. p. 95-98. També, Pardo Molero, Juan Francisco: «La biografía en la historiografía modernista española. De la práctica a la teoría», *Estudios*, núm. 28, Universitat de València, 2002, p. 407-420.

² Sobre aquesta qüestió, vegeu Morales Moya, A.: «Paul Ricoeur y la narración histórica», dins Barros, C. (ed.), *Historia y Literatura*, III, Sevilla, 2005, p. 103-108.

—i a la forma de relatar la seva vida— al discurs històric s'ha interpretat com una clara mostra del final de l'estructuralisme, del seu esgotament, i d'aquella *nouvelle histoire* que havia estat la punta de llança de la historiografia mundial durant dècades.³ D'alguna forma, els màxims crítics de l'estudi de l'individu, de l'àmbit concret, particular, es van acabar convertint en els defensors de la recerca de «realitats concretes». Entre altres coses, com bé diu Juan B. Amores, perquè

[...] la biografía no tiene por qué oponerse a la historia de las estructuras, de las instituciones o de los sujetos colectivos. Al contrario, el conocimiento de las características estructurales (físicas, sociales, económicas, etc.), del funcionamiento de las instituciones o de los grupos socioprofesionales y de las «mentalidades colectivas» de una sociedad ayuda mucho a comprender aspectos concretos de la vida o actuación de un personaje, y al revés: las actitudes personales son las que muchas veces proporcionan elementos objetivos para definir categorías generales.⁴

Així, la biografia de tal o tal altre personatge no té per què ser lineal, en el sentit d'imposar-se al conjunt dels seus contemporanis des d'una posició de superioritat indiscutible, de sobresortir entre ells, sinó que, més aviat, seguint Jacques Revel, podria ser «[...] releída como un conjunto de tentativas, de elecciones, de tomas de posición frente a la incertidumbre [...]». O, com assenyalava Ives Clot, «[...] el acto humano no se produce en línea recta, sino por encrucijadas, y según círculos cuya mayor parte es descentrada socialmente». D'aquesta manera, la història de cada individu és, més aviat, un conjunt, una cadena de respostes complexes a totes i cadascuna de les «provocacions» de la vida social, que l'obligaran a explorar diverses possibilitats i a crear el seu propi sistema de valors, que mai no podrà ser uniforme, sinó dividit. Aquest últim serà causa, seguint de nou Ives Clot, «...de sus vacilaciones, de sus deliberaciones internas y de las comparaciones que hace con otros».

Però és més. En l'actualitat, traçar la biografia d'algú ja no pressuposa que la personalitat o les aventures de l'individu escollit siguin excepcionals, sinó que l'historiador pugui elegir qualsevol individu que, pels motius que siguin, consideri desitjable de ser transformat en objecte i tasca propis del seu ofici. Tots, homes i dones del passat i del present, som un subjecte històric i, per tant, dignes d'estudi. Així, s'ha dit que la biografia practicada avui en dia és democràtica.⁵ I el cert és que, si des de la Història Econòmica, des dels estudis de les

estructures econòmiques o àrees concretes de l'economia, s'ha aconseguit arribar a analitzar alguns dels actors d'aquesta història, alguns dels subjectes d'aquesta història, escometent alguna cosa així com una Història Social de l'Economia, i el mateix s'ha fet des de la Història de la Cultura, que hauria evolucionat des de la Història de les Mentalitats, practicant una Història Social de la Cultura, per què no es podia fer el mateix amb la Història Política? El resultat, com assenyalava, de nou, Juan B. Amores, és que a la «nueva historia política» no només l'interessen els personatges de «primera fila», sinó també els secundaris, «[...] esos que han podido estar a la sombra de los grandes pero que han sido los últimos responsables en muchos casos de determinadas políticas».⁶ Don Juan Bayarte Calasanz y Ávalos fou d'ells.

Però, com s'ha d'afrontar una biografia? Com ens assenyalava Francisca Colomer, seguint G. Levi, una opció seria buscar algú coherent, un personatge que, sens dubte, canviï al llarg de la seva vida seguint el seu propi procés de construcció interior. Es tracta, també, de

Describir a las personas actuando, con sus decisiones y coherencias, con la estructura de sus relaciones personales que hacen ver su comportamiento y su personalidad. Las biografías son como un centro de redes relacionales, y prueba de la imposibilidad de tipologizar, de buscar lo que se repite. Las biografías colectivas o prosopografías imaginan una homogeneidad que no existe, pero es una simplificación útil. En la biografía no es necesaria esta simplificación: podemos estudiar lo irrepitible. Debemos, en fin, evitar el psicologismo: la intencionalidad de una persona sólo se puede esbozar, pero es lo mejor que podemos hacer.

I més endavant, la mateixa F. Colomer explica:

La vida de un individuo [...] se muestra como una aventura de consecuencias desconocidas, para él y para la sociedad. Nosotros hoy conocemos esas consecuencias, precisamente porque están en la base de nuestro presente, pero hemos de tener cuidado de que ellas no contaminen nuestra explicación de las causas. Hemos de poner un dique impenetrable entre cada actuación de nuestros biografiados y su futuro, que para nosotros es también pasado y por ello relativamente conocido.⁷

Per la seva part, John Lewis Gaddis també assenyalava que el biògraf no només ha de relatar el que va fer una persona, sinó també determinar per què ho va fer,

³ AA.VV: *La Nouvelle Histoire*, París, 1978.

⁴ Amores Carredano, Juan B.: «La biografía histórica en la historiografía americanista de los últimos veinticinco años», p. 97.

⁵ J. Revel i I. Clot citats per Hernández Sandoica, E.: «Historia, Psicología y Biografía», en la seva

⁶ Amores Carredano, Juan B.: «La biografía histórica en la historiografía americanista de los últimos veinticinco años», p. 97.

⁷ Colomer Pellicer, F.: «Biografía y cambio social: la Historia que estamos viviendo», dins Barros, C. (ed.): *Historia a Debate* tom III p. 167-174

[...] y eso requiere la recuperación de una serie de procesos mentales de los cuales tal vez ni el propio sujeto de la biografía era plenamente consciente. Es esta necesidad de cubrir la brecha entre acciones, conciencia y subconsciencia lo que hace la biografía una empresa tan intimidante. Y también lo que debe hacer humildes a los biógrafos.⁸

No hi podem estar més d'acord. En el nostre cas, en som tan conscients que, després de comprovar el tipus de documentació de què disposàvem, ja d'entrada teníem clar que el perfil de la biografia de Juan Bayarte Calasanz y Ávalos que podríem pretendre escriure només podria ser politicomilitar i restringida especialment als seus anys com a governador en destins mediterranis: Menorca i Eivissa. Ara bé, la nostra feina sobre Juan Bayarte també pot passar per un exemple, no sabem si bo o no, de biografia intel·lectual, atès que la seva nombrosa producció impresa, tot i que gairebé circumscrita a l'àmbit de l'artilleria, ens ha permès recompondre el seu pensament, les seves desventures i els seus entusiasmes sobre aquest tema. També ha estat clau per a un darrer capítol —que hauria d'haver sigut més desenvolupat, si hagués disposat de material arxivístic més abundant— realitzat a partir de la correspondència remesa pel nostre biografiat a Don Manuel de Sentmenat, virrei de Mallorca entre 1681 i 1688, i a algun personatge més, com el virrei de Catalunya, duc de Bournonville. En nombrosos *post scriptum* de la pròpia mà de Juan Bayarte s'ha pogut apreciar el nostre biografiat fora del seu, potser, encasellat càrrec de governador i capità general de Menorca i Eivissa. Trobar l'autèntic personatge, és a dir, els seus pensaments, els seus interessos, els seus temors, tres segles després de la seva mort, només es podia aconseguir a través de la correspondència privada a falta d'unes memòries o un diari personal.

No obstant això, hi ha un altre factor que, sens dubte, es reflecteix en les actuacions de tot tipus del nostre home i, per tant, en la documentació que ens en dóna constància: el seu caràcter. John Lewis Gaddis defineix el caràcter com «[...] un conjunto de pautas en la conducta de un individuo que se extienden durante toda la vida del mismo. Es lo que hace que una persona afronte distintas circunstancias más o menos de la misma manera».⁹ Creiem fermament en el fet que Juan Bayarte tenia un caràcter molt concret: era un home emprenedor, curiós, que mai no es donava per vençut; un home que, amb gran tenacitat, sempre va voler demostrar que tenia raó, però una raó que havia aplicat no a qualsevol fotesa, sinó a alguna invenció (artilleria, armes de foc portàtils), a algun coneixement tècnic (la construcció de noves defenses en el fossat de les

fortificacions), a alguna institució política (el sistema de govern foral eivissenc), a alguna necessitat estratègica (millorar les defenses de les illes Balears), o bé a optimitzar el negoci de la sal a Eivissa i la seva economia, per exemple. Sempre va buscar millorar el destí dels seus conciutadans i, amb el d'ells, el seu propi i el de tota la monarquia hispànica. També va tenir debilitats, com qualsevol de nosaltres, i també va tenir enemics. Com seria la biografia d'algú que, al llarg de la seva vida, no tingués enemics? Lògicament, Juan Bayarte va ser un home del seu temps, dels anys de Felip IV i també del regnat del malaurat Carles II. El nostre propòsit no ha estat altre que intentar conèixer millor la seva vida, alguns aspectes de la seva vida, com s'ha assenyalat, per aportar, d'aquesta manera, alguna cosa més al coneixement de la monarquia hispànica dels Àustries en els moments més difícils. Si ho hem aconseguit, o no, només ho pot dir el lector, però del que estem segurs és que, sense l'ajuda i l'estímul d'estimats companys, com Oscar Jané Checa i la resta de membres del CERIB i de la revista *Ripacurtia*, que brilla amb llum pròpia, tota aquesta aventura hauria estat molt difícil i, probablement, no hauria existit. També vull deixar un testimoniatge d'agraïment per a la meua traductora, Mercè Comas Lamarca. Moltes Gràcies.

⁸ Gaddis, John L.: *El paisaje de la Historia. Cómo los historiadores representan el pasado*, Barcelona, 2004, p. 147-168.